

Демченко О.П. Теоретизація соціальної обдарованості через наукову рецепцію психологічних концепцій / О.П.Демченко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. –Т.VI : Психологія обдарованості. – Випуск 14. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2018. – С. 36-48.

УДК 31.091.212.3 : 316.61 : 37

О.П.Демченко

ТЕОРЕТИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЧЕРЕЗ НАУКОВУ РЕЦЕПЦІЮ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У статті представлено результати дослідження соціальної обдарованості в контексті психологічних концепцій обдарованості. Встановлено, що наявність здібностей у сфері соціальних взаємодій, спілкуванні та лідерстві визнається окремим типом обдарованості. З'ясовано місце соціальної обдарованості в класифікації за критерієм «широта прояву», виявлено два підходи вчених, які відносять її, як до загальної, так і до спеціальної обдарованості. За результатами аналізу узагальнено й розширено уявлення про соціальну обдарованість. Експліковано її як системне психологічне утворення, в основі якого наявність значних здібностей у соціономічній сфері; творчий потенціал до перетворювальної діяльності в системі «людина-людина»; здатність пристосовуватися до соціальної дійсності, впливаючи на події й обставини, змінюючи себе й оточуючих.

Ключові слова: обдарованість, здібності, соціальні здібності, соціальна обдарованість, соціономічна діяльність, творчість, орієнтування, адаптація.

Е.П.Демченко

ТЕОРЕТИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОДАРЕННОСТИ ЧЕРЕЗ НАУЧНУЮ РЕЦЕПЦИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ

В статье представлены результаты исследования социальной одаренности в контексте концепций одаренности. Сделаны выводы, что наличие способностей в сфере социальных взаимодействий, общении и лидерстве считается отдельным типом одаренности. Анализируется место социальной одаренности в классификации по критерию «широта проявления», показываются два подхода ученых, которые относят ее, как к общей, так и специальной

одаренности. Автор анализирует и дополняет теоретический дискурс, посвященный социальной одаренности. Этот феномен определяется как системное психологическое образование, в основе которого наличие значительных возможностей в социономической сфере; творческий потенциал к преобразовательной деятельности в системе «человек-человек»; способность приспособливаться к социальной действительности, воздействуя на события и обстоятельства, изменяя себя и окружающих.

Ключевые слова: одаренность, способности, социальные способности, социальная одаренность, социономическая деятельность, творчество, ориентация, адаптация.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Пошук талановитих учнів, розвиток їхнього творчого потенціалу вважаємо одним з пріоритетних завдань як держави в цілому, так і системи освіти зокрема. В формуванні обдарованої особистості важлива роль належить педагогу-фасилітатору, який має стати партнером у процесі її зростання: своєчасно виявляти спеціальні здібності, стимулювати прояви творчості та створювати необхідні умови для її самореалізації.

З огляду на це, нагальною проблемою професійної педагогіки є здійснення у ВНЗ спеціальної підготовки майбутніх педагогів до роботи з дітьми, які проявляють неординарні здібності в різних видах діяльності, нестандартно мислять і вирізняються оригінальними способами розв'язання як пізнавальних завдань, так і соціальних ситуацій. У процесі вузівської освіти фахівці психолого-педагогічного профілю мають оволодіти відповідною компетентністю, яка забезпечить їм у перспективі можливість створення культурно-освітнього простору, комфортного й сприятливого для розгортання потенціалів кожної потенційно обдарованої особистості.

Основою формування компетентності в конкретній площині є система відповідних знань, які необхідно творчо використовувати в процесі розв'язання педагогічних ситуацій. Усвідомлення студентами природи й сутності обдарованості стане науковим підґрунтям для формування в них готовності до

роботи з обдарованими особистостями. З огляду на те, що педагоги в закладах освіти мають працювати з дітьми, в яких проявляються на високому рівні як загальні, так і спеціальні здібності (в тому числі й соціальні) як критерій для констатації обдарованості, вони повинні орієнтуватися в особливостях їх прояву в дітей різних вікових груп. Щодо роботи з дітьми з розвиненими соціальними здібностями і лідерськими якостями, то варто передусім визнати їх як потенційно обдарованих, усвідомити відмінність такого виду обдарованості від інших, знати сенситивні періоди для розгортання її проявів. До того ж, вважаємо [21], що необхідно утвердити статус таких дітей як особистостей з особливими освітніми потребами та забезпечувати можливості для їх задоволення в умовах інклюзивного культурно-освітнього простору.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Аналіз наукового дискурсу останніх років показує, що в класифікаціях, переліку видів обдарованості серед інших називається соціальна. Відповідно до кола особистостей, яких можна вважати потенційно обдарованими, відносять тих, хто проявляє високу активність і досягає суттєвих успіхів у соціономічних видах діяльності.

За критерієм «широта прояву» вчені (О.Власова, Т.Кісельова) диференціюють соціальну обдарованість як *загальну*. За іншого підходу, виділяють п'ять-шість типів спеціальної обдарованості залежно від видів діяльності, в тому числі й сфері спілкування та лідерства. Проте, з одного боку, частина дослідників (Д.Богоявленська, А.Грабовський, В.Моляко та ін.) прямо не називає соціальну обдарованість, а виділяють близькі до неї види: лідерську, комунікативну, атрактивну. З другого боку, окремі вчені (Т.Хрустальова та ін.) доводять об'єктивність виділення соціальної обдарованості як *самостійного спеціального* виду, підвидами якої вважається комунікативна, організаторська, лідерська, педагогічна обдарованість.

Відзначимо, що поступово накопичується теоретичний та емпіричний масив, присвячений розкриттю сутності та структурних компонентів соціальної обдарованості, особливостей вияву на різних вікових етапах тощо.

Характеристику такого психологічного феномену представлено в працях російських (Г.Зверєвої, І.Івенських, Т.Кісельової, Д.Люсіна, Д.Ушакова, Т.Хрустальнової та ін.), білоруських (Я.Коломінського, Є.Панько та ін.) та українських (О.Власова, О.Демченко, Н.Мацюк, О.Науменко, М.Янковчук та ін.) дослідників. Узагальнюючи ідеї персонів різних часів, робимо висновок, що соціальну обдарованість тлумачать як:

– *виняткову здатність*: до зрілих продуктивних взаємин з іншими людьми (однолітками і дорослими) (Г.Джереки); діяти мудро в ситуаціях міжособистісної взаємодії (Е.Ландау);

– *неповторне поєднання здібностей*: єдність інтелектуальних, емоційних і комунікативних здібностей, що становить психологічну основу успішності їхньої комунікації з оточуючими (О. Бодальов); своєрідна система здібностей, яка спричиняє успіх у здійсненні певної соціальної діяльності (О.Власова);

– *спеціальний соціальний талант*: обдарованість у сфері лідерства та соціальних взаємодій (Д.Люсін, Д.Ушаков);

– *комплексне утворення*, яке є передумовою успішності в декількох сферах життєдіяльності, заснованих на відносинах типу «людина-людина» (Т.Хрустальова, І.Івенських); системне і динамічне особистісне утворення, яке розвивається протягом життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у соціально орієнтованій діяльності (Т.Кісельва).

У цілому ж, аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що явище соціальної обдарованості все ще залишається недостатньо розробленим, як так низка вчених у цій царині надають перевагу дослідженню інших (традиційних) видів обдарованості.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. В статті представимо результати дослідження соціальної обдарованості в контексті концепцій обдарованості, які протягом декількох століть формувалися в межах психології та продовжують розроблятися й збагачуватися новими науковими ракурсами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Започатковане вивчення соціальної обдарованості проводиться в системі підготовки майбутніх фахівців

дошкільної освіти до роботи з дітьми з проявами соціальної обдарованості в умовах культурно-освітнього простору як окремого ДНЗ, так і конкретного регіону в цілому. Експериментальна робота проводиться в *двох взаємопов'язаних напрямках*:

- наукове осмислення соціальної обдарованості, узагальнення й доповнення теоретичних засад досліджуваного феномену;

- розробка методики формування готовності студентів до виявлення ознак соціальної обдарованості в дітей, створення сприятливих умов для розгортання їхніх потенціалів і досягнення успіхів у соціономічних видах діяльності.

Підготовку майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з розвитку соціальної обдарованості дітей в умовах культурно-освітнього простору вважаємо цілеспрямованим процесом, зумовленим специфікою такого виду обдарованості, що передбачає оволодіння студентами гуманістичними професійними цінностями, системою інтегрованих філософських і психолого-педагогічних знань про соціальну обдарованість та її прояви, комплексом умінь, професійними та соціально зумовленими якостями, що утворюють відповідну компетентність.

Система роботи зі студентами, спрямована на формування готовності до розвитку соціальної обдарованості дітей, включає *гносеологічний контент*, який передбачає засвоєння майбутніми вихователями:

- філософських основ розуміння соціально здібної та продуктивної особистості та її ролі в історичному поступі;

- сучасних теоретичних засад соціальної обдарованості як наукового феномену, її структури; психолого-педагогічної характеристики особистості з ознаками соціальної обдарованості;

- особливостей прояву соціальної обдарованості в дошкільному віці;

- психолого-педагогічних умов розвитку компонентів соціальної обдарованості дітей у закладі освіти та в регіональному контексті.

У зв'язку з цим було проаналізовано філософський дискурс, в якому дотично пояснюється природа соціального таланту; дається висока оцінка

соціально ініціативній, активній, продуктивній і успішній особистості; відзначається роль в історичному поступі правителів, лідерів, героїв, в характеристиці яких, на наш погляд, прослідковуються ознаки соціальної обдарованості [5]. Відзначимо, що в історії філософії активно обговорювалося питання про статус соціально активної та продуктивної особистості, що часто пов'язувалася з проблемою відмінностей між людьми, їх роллю в різних сферах суспільного життя. З античних часів і до сьогоднішніх днів ідеї щодо наявності спеціального таланту в сфері спілкування, державного управління, педагогічної діяльності прямо чи опосередковано представлені в поглядах відомих персоністів. Проведений аналіз філософської думки стане методологічною базою для формування авторської позиції про соціально обдаровану особистість як людину з високим рівнем розвитку соціальних здібностей, завдяки яким вона має можливість бути успішною в соціономічних видах діяльності, реалізовуватися в сфері управління і соціальних комунікацій, педагогічній діяльності та поповнити елітарні групи.

Наукове осмислення досліджуваного феномену вважаємо за необхідне проводити через наукову рецепцію теорій, в яких запропоновано психологічний профіль базової категорії «обдарованість». У зв'язку з цим, звертаємося до психологічного дискурсу, в якому запропоновані різні підходи до тлумачення такого феномену, та будемо використовувати їх як наукову матрицю, що стане основою для з'ясування й уточнення сутності соціальної обдарованості.

По-перше, увагу привертають концепції обдарованості, в яких таке явище пояснюється через тріаду **«здібності – діяльність – успішність»**. Наявність у людини схильності до одного чи декількох видів діяльності та їх реалізація забезпечує високі досягнення й успіхи у відповідній сфері. Аналіз наукового пласту, в якому обдарованість розробляється в контексті теорії здібностей, дозволяє тлумачити феномен соціальної обдарованості через індивідуально-психологічні властивості людини, зокрема соціальні здібності.

У зв'язку з цим зробимо акцент на наступних наукових сентенціях:

- *Обдарованість есплікується через категорію «здібності» (загальні та спеціальні), але її зміст не звужується лише до констатації високого рівня їх розвитку; акцентується на їх неповторному поєднанні в кожній окремій особистості, взаємозумовленості та взаємозалежності.*

Так, С.Рубінштейн [16], досліджуючи сутність обдарованості, мав на увазі не просто здібності, а їх *спіралеподібний розвиток*: реалізація можливості, яка становить здібність одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібностей більш високого рівня. Обдарованість людини, на його думку, визначається діапазоном можливостей, які відкриває реалізація наявних можливостей. Здібності людини – внутрішня умова її розвитку, які як і інші внутрішні умови, формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини з зовнішнім світом.

До того ж, зустрічаємо, що обдарованість тлумачиться не як окремі здібності, а взаємозв'язок і взаємозалежність здібностей різного порядку. На думку Б.Теплова, обдарованість є якісно *своєрідним поєднанням здібностей*, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху виконанні тої чи іншої діяльності [17, с. 22]. Як бачимо, автор не робить акцент лише на інтелектуальних здібностях і не визначає передовсім розумову діяльність як основу обдарованості. Тому маємо підставу припустити, що такими є здібності будь-якого виду, в тому числі й соціальні, високий рівень сформованості яких забезпечить особистості можливість ефективно включатися в соціономічні види діяльності, бути продуктивною й досягати високих успіхів.

Варто відзначити позицію Г.Костюка, який був переконаний, що обдарованість – це не самі по собі здібності, а *«здібність людини до розвитку її здібностей»* [8, с.341]. У свою чергу О. Музика [15] зазначає, що про факт обдарованості засвідчує *найвищий рівень розвитку здібностей* і, відповідно, *найвищі* (абсолютні чи порівняно з віковими нормами) досягнення в певній галузі діяльності.

-У структурі обдарованості виділяють компоненти, які, органічно поєднуючись із здібностями, дають підставу вважати особистість обдарованою.

Так, на комплексному характерові обдарованості наголошував Б.Ананьєв, який стверджував, що в психологічному вченні про особистість здібності й обдарованість постають як істотна частина загальної структури особистості, яка пов'язана з характером і темпераментом, життєвою спрямованістю та історією індивідуально-психічного розвитку особистості в процесі її виховання і суспільно-практичної діяльності [1, с. 15].

У поширеному поясненні обдарованості, запропонованому Дж.Рензуллі [22], виділено три складові в структурі такого явища як *системи*: інтелектуальні здібності вище середнього рівня, в тому числі загальні (вербальні, просторові, цифрові, абстрактно-логічні тощо) і спеціальні (можливості засвоєння знань і навичок у конкретних предметних галузях); креативність (гнучкість і оригінальність мислення, чутливість до всього нового, готовність доризику тощо); висока мотиваційна включеність у задачу (значний рівень інтересу, ентузіазму, наполегливості і терпіння під час вирішення тих чи інших проблем, витривалість у роботі). Хоча Дж.Рензуллі проектує базове визначення передусім на інтелектуальну обдарованість, але в таку модель обдарованість інших видів, у тому числі й соціальна, цілком вписується, оскільки в першому компоненті мова йде не лише про інтелектуальні, а й про інші види здібностей, які є основою спеціальних видів обдарованості.

За словами В.Панова, обдарованість є *системною якістю особистості*, дослідження і розвиток якої не може бути зведене до жодного з її проявів у вигляді: наднормативного розвитку (проявів) загальних і/або спеціальних здібностей (інтелектуальних, мистецьких, психомоторних тощо), або творчих здібностей в будь-якому вигляді діяльності, або пізнавальної активності, або інші прояви обдарованості [12, с.117].

- *Складне поєднання здібностей та інших характеристик особистості забезпечує їй можливість бути більш успішною в одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.*

У такому контексті В.Дружинін стверджує, що, з одного боку, критерієм обдарованості є значні успіхи в діяльності. Але, з другого боку, він зазначає, що високі результати досягаються не лише набором здібностей, а й іншими характеристиками, які утворюють *складне особистісне утворення*. Дослідник пояснює, що обдарованість – це системна, така, що розвивається упродовж життя, якість психіки, що визначає можливість досягнення людиною винятково високих результатів у порівнянні з іншими людьми [6, с. 353].

За переконанням С.Максименка, обдарованість є характеристикою *цілісної унікальної особистості*, неповторне поєднання системи здібностей, способів дій та інших важливих особистісних структур. Обдарованість відбивається, опрідметнюється в тому продукті, який створюється у результаті активності цієї особистості. Тому важливим показником обдарованості окрім здібностей, автор вважає *суб'єктність* особистості, завдяки якій вона реалізує свій потенціал і досягає високих успіхів [9, с. 227].

Структура обдарованості як будь-якого інтегрального утворення, характеризується не лише наявністю компонентів, а їхнім взаємовпливом у ході розвитку обдарованої особистості, коли система в цілому вдосконалюється на підставі якісного перетворення всіх елементів, що входять до її складу. В такому контексті А.Гетманенко пояснює обдарованість як *емерджентну систему*, своєрідне поєднання якостей психіки, рівень розвитку яких значною мірою перевищує необхідний для реалізації їх біосоціальних адаптивних функцій, завдяки чому переходить на якісно новий рівень функціонування і зумовлює потенціал досягнення неабияких результатів у певному виді діяльності [3, с.28].

У структурі обдарованості як *складної системної якості особистості* О.Музика, окрім здібностей, виділяє ще чотири важливі складові, які дозволяють говорити про особистість як обдаровану, це: ціннісне ставлення до

людини власних здібностей як до основи особистісної ідентичності; спрямованість на саморозвиток; творча спрямованість; внутрішня (суб'єктно-ціннісна) саморегуляція [15, с.9].

На думку Р.Пономаревої-Семенової, основою обдарованості є «система психологічних і психофізіологічних властивостей індивіда, що забезпечує особливі досягнення, винятково успішну діяльність у певній сфері». Таке розуміння обдарованості дало змогу дослідниці гіпотетично визначити такі її критерії: продуктивність діяльності (екстраординарні, виняткові досягнення); задоволення від процесу діяльності (ефективність, легкість і швидкість опанування діяльності, її психофізіологічна «ціна»); кристалізація інтересів до певного виду діяльності; оцінка продуктивності діяльності експертами [14, с. 214].

За твердженням Є.Ільїна, діяльність дуже різноманітна і виступає умовою прояву здібностей та обдарованості, а також умовою їх розвитку. Діяльність є найбільш адекватним способом виявлення людиною її здібностей та обдарованості [7, с. 251].

Як бачимо, не зважаючи на деякі відмінності в поясненні феномену обдарованості через названі психологічні категорії, автори розширюють його зміст від високого інтелектуального потенціалу особистості до системного утворення, в основі якого комплекс високого рівня сформованості здібностей, значна вмотиваність, низка індивідуально-психологічних характеристик, активність особистості та здатність до саморегуляції, що забезпечують їй можливість високих досягнень в одному або декількох видах діяльності. Важливо зазначити, що вчені не лише роблять акцент у структурі обдарованості на взаємозв'язку здібностей і діяльності, а й відзначають обов'язкову паритетність високого рівня здібностей та суттєвої результативності й успішності в діяльності.

Отже, обдарованість пояснюється як складне психологічне явище, унікальне особистісне динамічне утворення, в основі якого високий рівень розвитку здібностей у взаємозв'язку з іншими якостями особистості.

Відзначимо, що названі дослідники стверджують, що обдарованість констатується не лише за наявністю високого рівня розвитку здібностей, а в тому випадку, коли відбувається якісне розгортання її потенціалів, завдяки чому вона стає успішною у відповідній діяльності. Тобто, прослідковуємо взаємозв'язок і взаємозумовленість наявності високого рівня здібностей, які неповторно поєднуються в кожній конкретній особистості з іншими якостями, реалізуються й далі продовжують розвиватися в діяльності, забезпечуючи її високу успішність і результативність.

Узявши за основу тріаду *«здібності – діяльність – успішність»*, відзначаючи комплексний характер такого психологічного явища, компоненти базової категорії «обдарованість» екстраполюємо на пояснення феномену соціальної обдарованості. В такому контексті **соціальну обдарованість** розуміємо як *емерджентне особистісне утворення, в основі якого своєрідне поєднання високого рівня соціальних здібностей, ціннісних і морально-вольових характеристик, які завдяки вмотивованості та суб'єктності особистості забезпечують їй конструктивний характер міжособистісного спілкування та можливість досягнення суттєвих успіхів у соціономічних видах діяльності.*

Зазначимо, що в науковій літературі зустрічаємо пояснення *соціономічної діяльності* як прояву соціальної активності щодо навколишнього світу. Як будь-який інший вид діяльності вона носить цілеутворювальний характер, спрямований на досягнення певного результату та пов'язана з досягненням певних цілей [2]. Соціальна обдарованість є передумовою самореалізації особистості в соціономічній сфері: процесі її життєдіяльності, громадському й політичному житті, оволодінні соціономічними професіями.

По-друге, апелюємо до психологічних теорій, в яких, з одного боку, обдарованість характеризується як комплексне утворення; з другого боку, для її пояснення взято *креативність* як основний показник. Відповідно до цього, будемо досліджувати соціальну обдарованість у межах тріади **«творчість – нестандартність – успішність»**, спираючись на наступні ідеї вчених.

- Обдарованість тлумачиться як творчий потенціал особистості та вияв її індивідуальності, оригінальності, нестандартності діяльності.

Через творчість пояснює феномен обдарованості В.Шадриков [18, с.251.], визначаючи її як інтегральний прояв творчих здібностей з метою конкретної діяльності. Як особистісну характеристику, не як той чи той набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності розуміє обдарованість О.Яковлева. За твердженням дослідниці, людська індивідуальність унікальна, тому її реалізація – це і є творчий акт [20, с.28]

У дослідженні В.Панова [13] спостерігаємо розширення соціального аспекту в її поясненні обдарованості як власне психічного явища. Проживання людиною творчого акту пропонується взяти критерієм для характеристики рівня розвитку обдарованості. Як психічна реальність творчий акт проявляє себе в усіх видах психічної реальності, що дозволяє вводити нові критерії типології обдарованих дітей і, як наслідок, змінити підхід до навчання та розвитку такої категорії учнів. Згідно позиції В.Панова, обдарованість розглядається як особлива форма вияву творчої природи психіки людини (у вигляді її психічних процесів, психічних станів і свідомості).

- Творча обдарованість має чітку структуру, компоненти якої можуть розгортатися в будь-якому виді діяльності, забезпечуючи її успішність і нестандартні досягнення, та бути основою для пояснення різних видів спеціальної обдарованості.

З огляду на це, привертає увагу запропоноване Дж. Гілфордом визначення творчої обдарованості, яка включає шість основних параметрів: оригінальність (адаптаційна гнучкість) – здатність відповідати на подразники нестандартним способом; здатність до нового, незвичного й нестандартного розв'язання проблем; продуктивність – спроможність до генерування великої кількості ідей; гнучкість – здатність до продукування найрізноманітніших думок та ідей; спроможність змінити форму стимулу так, щоб побачити в ньому нові ознаки й можливості для використання; здатність до виявлення і формулювання проблем; продукування різних ідей у складних і нерегламентованих ситуаціях;

здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі; вміння розв'язувати проблеми реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій [4, с.440-448].

За результатами досліджень (Д.Богоявленської, О.Матюшкіна, Н.Шумакової, В.Юркевич, О.Яковлевої та ін.), високий рівень творчого потенціалу проявляється в дослідницькій активності людини, її можливостях до створення творчих «продуктів» у науці, мистецтві, техніці, соціальному житті. Так, на думку О. Матюшкіна [10], творча обдарованість – це інтегративна структура, яка виявляється на всіх рівнях індивідуального розвитку і охоплює такі основні компоненти: домінуючу роль пізнавальної мотивації, дослідницьку творчу активність, можливість ухвалення оригінальних рішень, можливість прогнозування і передбачення, здібність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки. Така позиція автора дозволяє стверджувати, що творчість є також характерною особистості, здібної до соціономічних видів діяльності, може проявлятися в сфері соціальних комунікацій, спілкуванні, лідерстві, управлінні. До того ж, мова може йти про специфічний вид творчості – соціальну.

Як бачимо, творчі здібності як ознака обдарованості можуть проявлятися в будь-якій галузі діяльності, в процесі постановки і знаходження оригінальних рішень проблем різного роду: наукових, технічних, педагогічних, комунікативних, соціальних і духовних. Названі характеристики творчої обдарованості пов'язані із спілкуванням, лідерством, управлінською та педагогічною діяльністю, забезпечуючи особистості можливість швидко зорієнтуватися в соціальних умовах, знаходити нестандартні рішення в нових комунікативних ситуаціях, виробляти неповторний індивідуальний стиль взаємодії з іншими суб'єктами, і як результат – реалізуватися й стати успішною в соціономічних видах діяльності.

Апелюючи до позиції вчених, які важливим критерієм обдарованості вважають творчі здібності, *соціальну обдарованість* тлумачимо як *творчий потенціал особистості, який включає здатність до якісно нового перетворення соціальної дійсності та зміни самої себе, що проявляється в*

домінуванні мотиву афіліації, через ініціативність, активність, новаторство, продукування оригінальних ідей у системі соціальних взаємодій різних рівнів; уміння моделювати соціальний простір, індивідуальний стиль спілкування і нестандартне вирішення комунікативних ситуацій.

По-третє, з метою наукового осмислення соціальної обдарованості вважаємо за доцільне розкриття її сутності через тріаду **«орієнтування – адаптація – успішність»**, яка взята за основу окремих підходів до тлумачення базової категорії «обдарованість».

У зв'язку з цим, важливим є напрям до обґрунтування сутності обдарованості, започаткований у свій час В.Штерном, який і нині поширений у західній науці. Під обдарованістю вчений розуміє загальну здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя [19, с. 21]. Автор зробив акцент на схильності до виконання актів мислення як формі прояву обдарованості, найвищим рівнем якої є здатність до передбачення (тобто прогнозування, випередження ситуації). В такому випадку обдарована людина пристосовується не до існуючих, а до можливих чи ймовірних умов оточуючого світу [19, с. 26]. У свою чергу, зазначимо, що високий рівень орієнтування в соціальних ситуаціях, подіях і процесах, пристосування до динамічних умов суспільного життя, є важливим показником соціальної обдарованості.

Апелюючи до пояснення обдарованості, запропонованого вітчизняними ученими, бачимо, що дослідники експлікують їх через категорії, як «творчість», так і «пристосування – адаптація». Зокрема, В.Моляко під обдарованістю розуміє системне утворення особистості, яке є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, що дозволяють людині краще пристосовуватися до світу, оточення, інших людей і самого себе. На його думку, «обдарованість – це свого роду міра генетично і дослідно передбачених можливостей людини адаптуватися до життя» [11, с. 213]. За твердженням ученого, обдарованість виявляється в здатності особистості максимально пристосовуватися до світу, оточення,

вирішення проблем у нових, непередбачених ситуаціях, які вимагають саме творчого підходу [11, с. 213-214].

Хоча В.Моляко [11] висловлює такі ідеї в межах концепції технічної обдарованості, вважаємо, що з метою пояснення соціальної обдарованості можемо вичленити з названого автором світу частину, в якій відбувається розгортання потенціалів досліджуваного нами виду обдарованості, соціономічну сферу, яка включає спілкування, соціальні взаємодії з іншими людьми, управління ними тощо. Оскільки дослідник зазначає, що такого типу ситуації виникають в житті практично кожної людини і достатньо часто, вважаємо, що вони пов'язані з різними суспільними подіями, не лише інтелектуальною чи технічною діяльністю, а дуже часто – соціономічною.

Цінним для нас є також наступне твердження вченого [11], що обдарованість є однією з найважливіших вищих психічних підсистем упорядкування системи «людина-світ» і нерозривно пов'язана з психічними функціями людини, з її свідомістю, підсвідомістю, загальними установками і диспозиціями, особистісними структурами, емоційною сферою тощо. Такі міркування автора цілком екстраполюються на соціальну обдарованість, оскільки в названій системі взаємодій важлива частка належить підсистемі «людина-людина», в якій проявляється, розгортається й формується досліджуваний нами вид обдарованості.

Взявши за основу пояснення «обдарованості» як загальнонаукового терміну, позиції, запропоновані психологами (В.Моляко, В.Штерн), **соціальну обдарованість** уточнюємо як *здатність індивіда швидко орієнтуватися й ефективно адаптуватися в соціумі (до соціальних умов, обставин, подій; до інших людей і самого себе); прогнозувати ймовірні комунікативні ситуації, шукати нестандартні способи взаємодії, завдяки чому бути гнучкою й мобільною, змінювати себе й соціальну дійсність, реалізуватися в соціономічних видах діяльності, досягати успішності в життєдіяльності.*

Висновки. Отже, вивчення психологічних теорій дає можливість усвідомити соціальну обдарованість через наукову рецепцію базового поняття

«обдарованість». Інтерес становлять концепції, в яких її сутність не зводиться до когнітивної сфери особистості та не асоціюється передусім з інтелектуальною обдарованістю. Віднесення відомих персоністів до тих чи інших психологічних концепцій обдарованості вважаємо достатньо умовним. Нами взято для пояснення соціальної обдарованості підходи, в яких обдарованість визначається категорії «здібність», «діяльність», «творчість», «орієнтування», «адаптація». Це дозволило розширити уявлення про названий вид обдарованості як системне психологічне утворення, в основі якого наявність значних здібностей у сфері спілкування, лідерства, управління; творчий потенціал до перетворювальної діяльності в системі «людина-людина»; здатність пристосовуватися до соціальної дійсності, впливаючи на події й обставини, змінюючи себе й оточуючих. **Перспективним напрямом для наступних** досліджень вважаємо в контексті розробки методики підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з дітьми з проявами соціальної обдарованості в умовах культурно-освітнього простору змістове доповнення навчальних і робочих програм з навчальних дисциплін циклу професійної підготовки темами чи питаннями про обдарованість і соціальну обдарованість. Усвідомлення студентами сутності й природи соціальної обдарованості, специфіки її прояву в дітей різних вікових груп стане науковим підґрунтям для формування компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти в цій професійній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. О соотношении способностей и одаренности / Б.Г.Ананьев // Проблемы способностей. – М., 1962. – С. 15-32.
2. Бернлер Г. Теория социально-психологической работы : [пер. со швед.] / Г. Бернлер, Л. Юнссон. – М.: Союз, 1992. – 154 с
3. Гетманенко А. О. Развитие музыкальной одаренности детей среднего школьного возраста в условиях обучения вокально-исполнительской деятельности : дисс... на соискание ученой степени канд. психол. наук :

спеціальність 19.00.07 «Педагогічна психологія» / А.О.Гетманенко ; МГУ імені М.В. Ломоносова. – М., 2016. – 216 с.

4. Гилфорд Д. Три сторони інтелекту / Д. Гилфорд // Психологія мислення ; под. ред. А. М. Матюшкіна. – М. : Прогрес, 1965. – 533 с.

5. Демченко О.П. Наукова рефлексія соціальної обдарованості в контексті античної філософії / О.П. Демченко // Педагогіка та психологія : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2016. – Вип. 55. – С. 14-27.

6. Дружинин В.Н. Психологія обшин способностей / В.Н.Дружинин. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 368 с

7. Ильин Е. П. Психологія творчості, креативності, одаренності / Е.П.Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 434 с.

8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

9. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д.Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с

10. Матюшкін А. М. Концепція творчості одаренності / А.М.Матюшкін // Вопросы психологии. – 1989. – №6. – С. 29-33.

11. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В.А.Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с

12. Панов В.И. Экопсихологический аспект проявления и развития одаренности детей / В.И.Панов // Одаренные дети : проблемы, перспективы, развитие : Материалы научно-практической конференции. – СПб : АППО, 2011. – С.114-119

13. Панов В. И. Одаренные дети : выявление – обучение – развитие / В.И.Панов // Педагогика, 2001. – №4. – С. 30–44

14. Пономарева-Семенова Р. О. Теоретико-методичні засади визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників розвитку обдарованості / Р. О. Пономарева-Семенова // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості : збірник наукових праць ; за ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 210-219.

15. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі : метод. посібник / О.Л. Музика, Д.К. Корольов, Р.О.Семенова та ін. ; за ред. О.Л. Музики. – К.-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. –146 с.

16. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л.Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

17. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Избр. труды : в 2 т.– М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15-42.

18. Шадриков В.Д. Способности человека / В.Д.Шадриков. – М. : Институт практической психологии.– Воронеж : МОДЭК, 1997. – 288 с.

19. Штерн В. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования [пер. с нем.] / В. Штерн. – К.: Книгоспілка, 1926. – 409 с.

20. Яковлева Е. Развитие творческого потенциала личности школьника / Е.Яковлева // Вопросы психологии. – 1996. - № 3. - С. 21-32

21. Demchenko O. Gifted Child as a Personality with Special Needs in the Inclusive Environment of the Educational Establishment / O.Demchenko, Zaitseva O. // SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION Proceedings of the International Scientific Conference. – Volume II, May 26 th -27 th, 2017. – P. 61-71.

22. Renzulli J. S. The enrichment triad model: A guide for developing defensive programs for the gifted and talented / J. S. Renzulli. – Mansfield Center : Creative Learning Press, 1977.

SPISOK VIKORISTANIH DZHEREL

1. Anan'ev B.G. O sootnoshenii sposobnostej i odarennosti / B.G.Anan'ev // Problemi sposobnostej. – M., 1962. – S. 15-32.

2. Bernler G. Teoriya socialno-psihologicheskoi raboti : [per. so shved.] / G.Bernler, L. Unsson. – M. :Souz, 1992. – 154 s/

3. Getmanenko A. O. Razvitie myzikalnoj odarennosti detej srednego shkolnogo vozrasta v usloviyach obychni yavokalno-ispolnitelskoj deyatel'nosti : diss... na soiskanie ychenoj stepeni kand. psihol. nauk : specialnost 19.00.07 «Pedagogicheskay apsihologiya» / A.O.Getmanenko ; MGY imeni M.V.Lomonosova. – M., 2016. – 216 s.

4. Gilford D. Tri storony intellekta / D. Gilford // Psihologiya myshleniya ; pod. red. A. M. Matushkina. – M. : Progress, 1965. – 533 s.
5. Demchenko O.P. Naukova refleksija sotsialnoj obdarovanosti v konteksti antychnoj filosofii / O.P. Demchenko // Pedahohika ta psykholohija : zbirnyk naukovykh praz KNPU im. H.S. Skovorody. – Kharkiv, 2016. – Vyp. 55. – S. 14-27.
6. Dryjnin V.N. Psihologiya obshchih sposobnostei / V.N.Dryjnin. – SPb. : PiterKom, 1999. – 368 s.
7. Ilin E. P. Psihologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti / E.P. Ilin. – SPb. : Piter, 2009. – 434 s.
8. Kostiuk H.S. Navchalno-vykhovnyi protses ipsykhichny irozvytokosobystosti / H.S.Kostiuk. – K. : Rad.shkola, 1989. – 608 s.
9. Maksymenko S.D. Heneza zdiisnennia osobystosti / S.D.Maksymenko. – K. : Vyd-vo TOV «KMM», 2006. – 240 s.
10. Matushkin A. M. Konceptciya tvorcheskoi odarennosti / A. M. Matushkin // Voprosi psihologii. – 1989. – №6. – S. 29-33.
11. Molyako V. A. Tvorcheskaya konstruktologiya (prolegomeni) / V.A.Molyako. – K. : Osvita Ukraini, 2007. – 388 s
12. Panov V.I. Ekopsihologicheskii aspekt proyavleniya i razvitiya odarennosti detei / V.I.Panov // Odarennie deti : problemi, perspektivi, razvitie : Materiali naychno-prakticheskoi konferencii. – SPb : APPO, 2011. – S.114-119.
13. Panov V. I. Odarennie deti : viyavlenie – obychie – razvitie / V. I. Panov // Pedagogika, 2001. – №4. – S. 30-44/
14. Ponomareva-Semenova R. O. Teoretyko-metodychni zasady vyznachennia vzaiemozviazku kohnityvnykh ta osobystisnykh chynnykiv rozvytku obdarovanosti / R. O. Ponomareva-Semenova // Aktualni problemy psykholohii: Problemy psykholohii tvorchosti: zbirnyk naukovykh prats / za red. V.O. Moliako. – T. 12. – Vyp. 3. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. – S. 210–219.
15. Psykholohichni zasady rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvitnomu seredovyshchi: metod. posibnyk / O.L.Muzyka, D. K. Korolov, R.O.Semenova ta in. ; za red. O.L. Muzyky. – Kyiv-Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. –146 s.

16. Rybinshtein S.L. Bitie i soznanie / S.L.Rybinshtein. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1957. – 328 s.
17. Teplov B. M. Sposobnosti i odarennost // B. M. Teplov // Izbr. trydi : v 2 t.– M. : Pedagogika, 1985. – T. 1. – S. 15-42.
18. Shadrikov V.D. Sposobnosti cheloveka / V.D.Shadrikov. – M. : Insitityt prakticheskoi psihologii; – Voronej : MODEK, 1997. – 288 s.
19. Shtern V. Odarennost detei i podrostkov i metodi ee issledovaniya / V. Shtern; [per. s nem.]. – K.: Knigospilka, 1926. – 409 s.
20. Yakovleva E. Razvitie tvorcheskogo potenciala lichnosti shkolnika / E. Yakovleva // Voprosi psihologii. – 1996. – № 3. – S. 21-32.
21. Demchenko O. Gifted Child as a Personality with Special Needs in the Inclusive Environment of the Educational Establishment / O.Demchenko, Zaitseva O. // SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION Proceedings of the International Scientific Conference. – Volume II, May 26 th -27 th, 2017. – P. 61-71.
22. Renzulli J. S. The enrichment triad model: A guide for developing defensive programs for the gifted and talented / J. S. Renzulli. – Mansfield Center : Creative Learning Press, 1977.

O.P. Demchenko

THEORIZATION OF SOCIAL GIFTEDNESS THROUGH THE SCIENTIFIC RECEPTION OF THE PSYCHOLOGICAL CONCEPTS OF GIFTEDNESS

The research results of social giftedness in the context of concepts of giftedness presented in the article. It was established that the availability of abilities in the field of social interactions, communication and leadership is recognized as a separate type of giftedness. The place of social giftedness in the classification according to the criterion of «breadth of manifestation» found out, two approaches of scientists revealed, which attribute it both to the general, and to the special giftedness. The notion of social giftedness expanded, it has been explained as a systemic psychological formation, which based on the presence of significant abilities in the field of communication, leadership, management; creative potential for the

transformative activity in the «human-human» system; the ability to adapt to social reality, influencing on the events and circumstances, changing oneself and surrounding ones.

Key words: giftedness, abilities, social abilities, social giftedness, socioeconomic activity, creativity, orientation, adaptation.